

ks. Krzysztof Kościelniak
Uniwersytet Jagielloński
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Piękno pluralizmu przedchalcedońskich Kościołów orientalnych

Współczesne definicje piękna będące podstawową kategorią estetyki posiadają nie tylko charakter wartościujący, ale również relatywny. Pytanie, co stanowi fenomen zachwyty nad daną rzeczywistością, ma różne odpowiedzi. Klasyczne ujęcia filozoficzne podkreślały wyznaczniki piękna, takie jak proporcja i harmonia¹, choć poszczególni autorzy rozkładali akcenty odmiennie: np. dla Platona (428–348) pięknem było „wszystko, co dobre”², a John

¹ Por. N. Zangwill, *Beauty*, [w:] *The Oxford Handbook of Aesthetics*, red. J. Levinson, New York 2003, s. 325–343; J. A. McMahon, *Beauty*, [w:] *Routledge Companion to Aesthetics*, red. B. Gaut, D. Lopes, London–New York 2005, s. 307–319; S. D. Ross, N. Pappas, J. A. Aertsen, *Beauty*, [w:] *Encyclopedia of Aesthetics*, ed. M. Kelly, New York 1998; D. Cooper, *Aesthetics: The Classic Readings*, Oxford–Malden 1997; red. G. I. Hagberg, *Art and Ethical Criticism*, Malden 2008; E. Schaper, *Pleasure. Preference and Value*, Cambridge 1983; *Philosophies of Art and Beauty: Selected Readings in Aesthetics from Plato to Heidegger*, ed. A. Hofstadter, R. Kuhns, Chicago 1976; M. Mothersill, *Beauty and the Critic’s Judgment: Remapping Aesthetics*, [w:] *The Blackwell Guide to Aesthetics*, ed. P. Kivy, Malden 2004, s. 152–166.

² Por. D. A. Hyland, *Plato and the question of beauty*, Bloomington 2008, s. 27–63.

Keats (1795–1821) uznał, iż piękno jest prawdą, a prawda jest pięknem³.

1. Piękno pluralizmu?

W przypadku zastosowania metafizycznej definicji piękna w odniesieniu do bogactwa Kościołów orientalnych należy ukazać, jak bogactwo orientalnego chrześcijaństwa wyraża pewne scalenie Kościoła, jego przejrzystość i proporcję. Tu właśnie rodzi się pierwszy problem: **pobieżne spojrzenie na skomplikowany obraz chrześcijaństwa wschodniego zdaje się przeczyć harmonii Kościołów orientalnych**. Czy jest to zatem jedynie złudzenie, czy kościoły te rzeczywiście tworzą wewnętrzną jedność i przejrzystość Kościoła?

Gdy do tego dodać, że kategoria piękna jest ściśle związana z kategorią dobra, rodzi się drugie pytanie: **jakie dobro (jakie wartości) wnosi pluralizm Kościołów Wschodu do Kościoła powszechnego?**

Wszystko zatem sprowadza się do pytania, czy klasyczna filozofia i teologia, mówiąc o pięknie jako jedności i harmonii bytu, może być użyta do opisu fenomenu Kościołów orientalnych? Jeśli tak, to należy odpowiedzieć na pytanie, na czym zasadza się tak rozumiane piękno.

2. Niebezpieczeństwo uproszczenia perspektyw

W kontekście – skądinąd bardzo oryginalnego – tytułu konferencji *Kościół jest piękny* nietrudno o błędne skojarzenia w kontekście prób uchwycenia natury Kościołów orientalnych. Jednym z nich może być sugestia, że oto wschodni chrześcijanie, tacy jak np. Chaldejczycy, jakobici, maronici, melkici czy Koptowie, zamieszkują „jakieś pogra-

³ Por. R. B. G., Gorell, *John Keats: the principle of beauty*, New York 1970, s. 15–115.

nicza”, podczas gdy my znajdujemy się w centrum chrześcijaństwa, które nade wszystko porządkuje Kościół, nadając mu harmonię.

Dla każdego historyka takie ujęcie byłoby niezwykle upraszczające. Chrześcijaństwo narodziło się na terenach Palestyny, a w starożytności patriarchy na Bliskim Wschodzie odgrywały wiodącą rolę w różnych dziedzinach życia eklezjalnego. Patrząc z perspektywy wczesnego Kościoła, to właśnie Europa mogła być „pograniczem” chrześcijaństwa.

Żyjemy w czasach, w których zmieniły się klasyczne punkty odniesienia. Na skutek islamizacji Bliskiego Wschodu i różnorodnych czynników chrześcijaństwo tego regionu jest obecnie tylko marnym cieniem tego, czym było w przeszłości⁴, zaś w pewnych krajach sekularyzującej się Europy powiększają się przestrzenie niewiary

⁴ Na temat przeszłości i przyszłości orientalnego chrześcijaństwa zob. szerzej: A. Pacini, *Christian Communities in the Arab Middle East: The Challenge of the Future*, New York 1999; M. Apostolov, *The Christian Muslim Frontier: A Zone of Contact, Conflict or Cooperation*, New York 2003; S. H. Griffith, *The Church in the Shadow of the Mosque: Christians*, Princeton 2007; R. M. Haddad, *Syrian Christians in Muslim Society: An Interpretation*, Princeton 1970; N. A. Horn-er, *A Guide to Christian Churches in the Middle East: Present-Day Christianity in the Middle East and North Africa*, Elkhart 1989; J. Joseph, *Muslim-Christian Relations and Intra-Christian Rivalries in the Middle East: the Case of the Jacobites in an Age of Transition*, Albany 1983; Z. Karabell, *Peace Be Upon You: Fourteen Centuries of Muslim, Christian, and Jewish Coexistence in the Middle East*, New York 2007; J. Leroy, P. Collin, *Monks and Monasteries of the Near East*, Piscataway 2004; B. J. Bailey, J. M. Bailey, *Who Are the Christians in the Middle East?*, Grand Rapids 2003; E. Chacour, *Blood Brothers*, Grand Rapids 1984; J. Chamie, *Religion and Fertility: Arab Christian-Muslim Differentials*, New York 1981; K. Cragg, *The Arab Christian: A History in the Middle East*, Edinburgh 1991; R. F. Dass, *The Middle East Christians: The Untold Story*, Oak Park, b.d.w.; J. J. van Ginkel, T. M. van Lint, *Redefining Christian Identity: Cultural Interaction in the Middle East since the Rise of Islam*, Leuven 2006; B. Lewis, *The Multiple Identities of the Middle East*, New York 2001; S. Maltz, *The Land of Many Names: Towards a Christian Understanding of the Middle Eastern Conflict*, Colorado Springs 2005; C.G. Moucarray, *The Prophet & the Messiah: An Arab Christian's Perspective on Islam & Christianity*, Downers Grove 2002; B. Andrew, A. Janssen, *Light Force. A Stirring Account of the Church Caught in the Middle East Crossfire*, Grand Rapids 2005.

z nikłym oddziaływaniem religii. W tym samym czasie chrześcijaństwo przeżywa swój rozkwit na Filipinach i w wielu regionach tzw. Trzeciego Świata. Okazuje się, że pod względem geograficznym to, co było kolebką i centrum, może stać pograniczem, i na odwrót.

Jeśli czasem funkcjonuje określenie Kościołów orientalnych jako „pogranicza chrześcijaństwa”, proponuję, by na owe „pogranicze” spoglądać nie z geograficznego punktu widzenia, ale duchowego, kulturowego i cywilizacyjnego. Wtedy łatwo zobaczyć, jak chrześcijaństwo, wkraczając w nowe przestrzenie, mniej lub bardziej odważnie przekracza ograniczenia ludzkie związane z poszczególnymi kulturami, językami i narodami. Owo wkraczanie jawiło się i nadal bywa postrzegane jako pogranicza chrześcijaństwa. Często owe pogranicza zmieniają się w coś, co staje się centrum, innym razem próby inkulturacji pozostają przestrzenią pogranicza przez długi czas. Zatem postuluję, aby owe „pogranicza” rozumiane były w aspekcie dynamicznym, jako oryginalny proces akulturacji czy inkulturacji.

3. Miejsce, charakter i geneza Kościołów orientalnych w chrześcijaństwie

Ogólne szacunki wskazują, że chrześcijaństwo – we wszystkich swych nurtach i odmianach – obejmuje ponad 30 procent ludności świata, czyli ok. 2,5 mld osób (2012). Około 44,8 procent tej liczby stanowią katolicy różnych rytów (1,16 mld). Protestanci szacowani są na 40,1 procent, co daje liczbę 1,04 mld, w tym ok. 612 mln protestantów charyzmatycznych (wzrost udziału protestantów z 36,7 procent w 2009). Prawosławni stanowią 10,5 procent chrześcijan, co daje liczbę ok. 271 mln wyznawców. Do Kościoła anglikańskiego należy 3,4 procent chrześcijan, czyli ok. 87 mln prawosławnych. Chrześcijanie z Kościołów przedchalcedońskich stanowią ok. 1,2 procent, czyli ok. 30 mln wyznawców. Pozostałe 2 procent, czyli 5 mln osób, należy do innych grup, głównie sekt⁵.

⁵ Por. *Co dzień przybywa na świecie 31 tys. katolików*, www.fronda.pl/a/co-dzien

Kościołami wschodnimi nazywane są Kościoły przedchalcedońskie, część orientalnych Kościołów prawosławnych i orientalnych katolickich Kościołów unickich. Określenie „Kościoły orientalne” wywodzi się z podziału cesarstwa rzymskiego, którego dokonano w schyłkowej fazie imperium. Reforma cesarstwa dokonana przez Teodozjusza I doprowadziła do powstania dwóch państw chrześcijańskich: cesarstwa zachodniego pod rządami Honoriusza (395–423) i wschodniego rządzonego przez Arkadiusza (395–408).

Analogicznie do podziałów politycznych rozpoczęło się grunto-
wanie Kościoła na dwóch odmiennych fundamentach kulturowych. Jednakże Kościół zachodni wyróżniał się nie tylko powiązaniem z tradycją Rzymu i językiem łacińskim, ale przede wszystkim z legitymizmem papieża, następcy św. Piotra. Z kolei Kościół wschodni związał się z Konstantynopolem, językiem greckim i cesarzem bizantyjskim⁶.

Pochodzenie wielu wspólnot chrześcijańskich na Bliskim Wschodzie jest bogatym tematem, który można prezentować w ramach wielotomowych publikacji. Najogólniej różnorodność ta wynikała z kontrowersji dogmatycznych, kulturowych i prawnych związanych z dyscypliną wewnątrzkościelną.

Rozwój wczesnego chrześcijaństwa następował najpierw w ramach diaspory żydowskiej w cesarstwie rzymskim, na obszarze Azji Mniejszej i Europy. Najbardziej dynamiczne wspólnoty chrześcijańskie w I wieku pojawiły się – oprócz Judei – w Damaszku, Antiochii

-przybywa-na-swiecie-31-tys-katolikow,16016.html (dostęp: 12.11.2013). Na temat trendów rozwoju i zaniku chrześcijaństwa zob.: M. J. Todd, *Christianity in Global Context: Trends and Statistics*, Center for the Study of Global Christianity, Gordon-Conwell Theological Seminary, Prepared for the Pew Forum on Religion & Public Life, www.pewforum.org/files/2013/04/051805-global-christianity.pdf (dostęp 12.11.2013).

⁶ Por. F. Miller, *A Greek Roman Empire: Power and Belief Under Theodosius II*, Berkeley 2006; H. Elton, *Imperial politics at the court of Theodosius II*, [w:] *The Power of Religion in Late Antiquity*, ed. A. Cain, Aldershot 2009, s. 133–142; R. Haight, *Christian Community in History*, t. I: *Historical Ecclesiology*, New York 2004, s. 199–266.

Syryjskiej, Cezarei, Ikonium, Efezie, Atenach, Leodycei, Filadelfii, Koryncie, Tesalonikach, Smyrnie, Fillipii i Rzymie⁷.

Siedziby biskupów w najbardziej prężnych ośrodkach chrześcijańskich dość szybko zamieniły się w tzw. patriarchaty, czyli stolice biskupie o szczególnym znaczeniu, którymi stały się: Rzym, Antiochia, Aleksandria, Konstantynopol i Jerozolima.

Są one do dziś określane zaszczytną nazwą pięciu starożytnych patriarchatów Kościoła. Podobne ośrodki o charakterze patriarchalnym rozwinęły się także poza granicami cesarstwa rzymskiego. Nazwano je katolikatami, które swoje siedziby posiadały w Persji i Armenii (IV w.) oraz w Gruzji (V w.). Do pojawienia się wielu konkurujących ze sobą patriarchów we patriarchatach wschodnich przyczyniły się rozłamy po soborze efeskim i chalcedońskim. Wtedy właśnie pojawiły się niezależny patriarchat Asyryjskiego Kościoła Wschodu i patriarchaty różnych orientacji monofizyckich (koptyjski, etiopski, ormiański, jakobicki). Kościół katolicki reprezentowany przez Rzym i Konstantynopol – wówczas, na kilka wieków przed schizmą wschodnią – nie tylko nie uznawał nowych patriarchatów, ale nawet zaliczył je do wspólnot heretyckich⁸.

Tymczasem w nowo powstałych Kościołach orientalnych, które rozwijały się niezależnie od katolicyzmu, **nastąpiło oddzielenie tytułu patriarchy od siedziby biskupstwa**. Dokonano również ścisłego powiązania godności patriarchy z przywództwem w danym Kościele, nad którym patriarcha sprawował władzę niczym papież. Do dalszego, wydatnego pomnożenia patriarchatów przyczyniło się powstawanie unickich katolickich Kościołów wschodnich.

⁷ Por. Ch. S. Cochrane, *Christianity and Classical Culture*, New York 1944.

⁸ Por. J. C. A. Ayer, *Source Book for Ancient Church History: from the Apostolic Age to the Close of the Conciliar Period*, New York 1913.

4. Przypieczętowany podział: mapa starożytnych Kościołów orientalnych

VI wiek ostatecznie przypieczętował rozpad starożytnego chrześcijaństwa na trzy grupy:

- **nestoriańską**, poza granicami cesarstwa,
- **monofizyczną** („jakobicką”) prześladowaną przez Bizantyjczyków w Syrii i Egipcie, a rozwijającą się bez przeszkód w Armenii i Etiopii,
- oraz **katolicką**, zwaną melkicką, czyli wierną Kościołowi i cesarzowi.

Wtedy to też utrzymała się linia podziału między Wschodem i Zachodem, między Semitami i Grekami. **Jedynym pozytywnym aspektem sporów religijnych był niebywały rozwój teologii.** Za panowania cesarza Justyna (518–527) i Justyniana (527–565) nastąpiła eskalacja konfliktów religijnych, ponieważ władcy ci środkami administracyjnymi wdrażali opcję chalcedońską. Na przykład Egipt tego okresu odznaczał się wielką dezorganizacją religijną. Każda ze stron silnie obwarowała swoje pozycje: katolicy (melkici) posiadali wsparcie armii cesarskiej, zaś monofizyci koptyjscy dysponowali nawet własnymi oddziałami mnichów. Wrogość Koptów do katolików obrazuje fakt, że cesarz został zmuszony przydzielić żołnierzy katolickiemu patriarsze Aleksandrii Apolinaremu (551–570), którego niczym prefekta strzegł oddział wojska. Monofizyccy Koptowie stanowili przytłaczającą większość w Egipcie.

Po roku 1054 linia katolicka podzieliła się na katolicką i prawosławną, ta ostatnia jest złożona z wielu Kościołów autokefalicznych.

Sumując: w efekcie podziałów starożytnych i średniowiecznych powstały następujące Kościoły:

- **2 starożytne Kościoły nestoriańskie:** Asyryjski Kościół Wschodu, Kościół Malabarski (dziś unicki),
 - **5 Kościołów monofizyckich.**
- Kościoły uznające mniej radykalne sformułowania monofizy-

tyzmu istnieją do dzisiaj, same jednak unikają stosowania nazwy „monofizyckie”. Są to: Syryjski Kościół Ortodoksyjny (Kościół jako-bicki), Koptyjski Kościół Ortodoksyjny w Egipcie, Etiopski Kościół Ortodoksyjny Tewahedo (tewahedo oznacza „zrobiony jako jeden”), autokefaliczny Erytrejski Kościół Ortodoksyjny, Armeński Kościół Apostolski.

– **3 patriarchaty prawosławne (melkické) na terenie Bliskiego Wschodu (po 1054 roku):** Patriarchat Aleksandrii, Patriarchat Antiochii, Patriarchat Konstantynopola.

Warto podkreślić, że nazwy: „Kościół nestoriański”, „nestorianie”, „Kościół jakobicki” i „jakobici”, zostały nadane tym grupom chrześcijańskim przez katolików i nie są używane przez samych wiernych tych Kościołów.

5. Linia nestoriańska: Misyjny sukces – Asyryjski Kościół Wschodu (ܩܘܪܕܝܢܐ ܩܕܝܫܬܐ)

Pierwszy trwały podział chrześcijaństwa (pomijając arianizm i inne pomniejsze herezje starożytne) przyniosła nauka Nestoriusza (380–451). Jego teza o dwóch osobach w Chrystusie rozpoczęła się słynną kontrowersją wokół Marii – *Theotokos*. Według Nestoriusza Maryi należy się jedynie określenie *Christotokos* jako matce ludzkiej osoby Chrystusa.

Wzburzenie powstałe wokół tej nauki rozbudziło dawne i zrodziło nowe antagonizmy pomiędzy patriarchatami Antiochii, Aleksandrii, Rzymu i Konstantynopola. W celu przywrócenia spokoju religijnego w państwie cesarz Teodozjusz II (408–450) zwołał do Efezu sobór (431), na którym potępiono nestorianizm. Sformułowano również dogmat o istnieniu w Chrystusie dwóch natur: boskiej i ludzkiej, ale jednej osoby – boskiej, co równocześnie uzasadnia tytuł Matki Bożej dla Maryi⁹.

⁹ Por. L. Berkhof, *The History of Christian Doctrines*, Grand Rapids 1953; J. F. Bethune-Baker, *Nestorius and His Teaching*, Cambridge 1908; F. Loofs,

Jednak potępiony przez sobór nestorianizm nie zanikł z czasem, jak w IV wieku arianizm. Choć zlikwidowano wszystkie placówki nestoriańskie w cesarstwie, ta forma chrześcijaństwa rozwijała się z powodzeniem w Persji, głównie na terenach dawnej Chaldei (dla tego też nestorian nazywano również Chaldeczykami). Nestorianie wypracowali własny ryt i przyjęli w liturgii język aramejski, który dziś określa się jako wschodniosyryjski (chaldejski).

Piękno Kościoła asyryjskiego ujawniło się w niebywałym jak na owe czasy zapałem misjonarskim. Wspomniano, iż nestorianie zostali wygnani poza granice cesarstwa. Persowie w pierwszych wiekach chrześcijaństwa niechętnie patrzyli na wyznawców Chrystusa jako zwolenników religii swego odwiecznego wroga, Bizancjum. Wraz z wygnaniem nestorian z cesarstwa Persowie na przekór Bizancjum popierali heterodoksyjną formę chrześcijaństwa. Dzięki temu to nie misjonarze katoliccy, lecz właśnie mnisi nestoriańscy z wielkim zapałem podjęli misje w głąb Azji, uważając ewangelizację za jeden ze swoich podstawowych obowiązków. Prowadzili ją niezwykle żarliwie i skutecznie. W imperium perskim chrześcijaństwo stało się drugą religią pod względem liczebności wyznawców. Organizacja kościelna Asyryjskiego Kościoła Wschodu sięgnęła Azji Środkowej i Dalekiego Wschodu¹⁰.

Istniały biskupstwa w Merwie i Heracie, wśród Heftalitów i tureckich plemion Wielkiego Stepu. W VIII i IX wieku patriarchowie nestoriańscy mianowali biskupów dla Jemenu, Indii, Tybetu i Chin, utworzono arcybiskupstwa w Samarkandzie i Kaszgarze, powstała

Nestorius and His Place in the History of Christian Church Doctrine, Cambridge 1914.

¹⁰ Por. W. A. Wigram, *An Introduction to the History of the Assyrian Church of the Sassanid Persian Empire 100–640 A.D.*, London 1910. F. C. Burkitt, *Early Christianity Outside the Roman Empire*, Cambridge 1899. Na temat Asyryjskiego Kościoła Wschodu zob. szerzej: J. A. Assemani, *De Catholicis seu Patriarchis Chaldaeorum et Nestorianorum*, Rome 1775; G. P. Badger, *The Nestorians and Their Rituals with the Narrative of a Mission to Mesopotamia and Coordistan in 1842 to 1844*, t. I–II, London 1852; J. M. Fiey, *Assyrie chrétienne*, t. I–III, Beirut 1962; P. Martin, *La Chaldée, esquisse historique, suivie de quelques réflexions sur l'Orient*, Rome 1867.

również metropolia w Bucharze. Pośród tureckich plemion Wielkiego Stepu w znacznej mierze zostali schryścianizowani Seldżukowie, ci sami, którzy kilka wieków później zdobyli Bliski Wschód jako muzułmanie). Do Kościoła nestoriańskiego weszli Keraici (1008), Onguci, Ujgurowie, Najmanowie, Merkici, ludy Urjan-gakit i Kan-gli. Istniały nestoriańskie biskupstwa na Cejlonie i Sokotrze oraz w Indiach, skupiska chrześcijan powstały w Chinach właściwych, Turkiestanie Chińskim, Mongolii i na Malediwach.

Chociaż pierwsza misja chrześcijańska (nestoriańska) w Chinach szybko upadła na skutek taoistycznych prześladowań w IX wieku¹¹, to jednak źródła pisane wskazują, iż chrześcijaństwo w wersji nestoriańskiej we wczesnym średniowieczu było religią dominującą na obszarze między Morzem Kaspijskim a Sinkiangiem. W X wieku patriarsze nestoriańskiemu na obszarze większym niż ten, jaki kiedykolwiek podlegał władzy papieży przed odkryciem Ameryki, podlegało dwudziestu metropolitów, 250 biskupów i około 12 mln wiernych – czwarta część całego ówczesnego chrześcijaństwa¹².

Chrześcijaństwo to zostało osłabione bądź w pewnych regionach Azji całkowicie zniszczone, gdy pod koniec XIII wieku Ilchanidzi, czyli perska gałąź potomków Czyngis-chana, przyjęli islam na skutek klęsk doznanych z rąk Arabów. Dokładnie w tym samym czasie dynastie potomków Czyngis-chana panujące we właściwej Mongolii i w Chinach przyjęły konfucjanizm, taoizm i buddyzm. Właśnie wtedy zakończyła się życzliwość wielu władców orientalnych dla chrześcijaństwa, a wyznawców nauki Chrystusa dotknęły dotkliwe prześladowania. Kościół Wschodu, rozrzucony na bezkresnych obszarach Azji, mimo misyjnych sukcesów w VII i VIII wieku z czasem zaczął cierpieć z powodu mniejszościowego statusu.

Zadziwiające jest, iż w liturgii Kościół w całej Azji używał języka Jezusa, czyli aramejskiego. Stanowi to oryginalne piękno, ale

¹¹ Por. J. Foster, *The Church of the Tang Dynasty*, New York 1950.

¹² Por. D. J. Wilmshurst, *The Ecclesiastical Organisation of the Church of the East, 1318–1913*, Louvain 2000; B. J. Kidd, *The Churches of Eastern Christendom*, London 1927.

z drugiej strony należy podkreślić, że przysparzało to wielu problemów. Przede wszystkim aramejski był całkowicie niezrozumiały dla ludów Dalekiego Wschodu. Semicki język powodował, iż nestorianizm był słabo zakorzeniony w lokalnych społecznościach. Gdy do tego doszedł brak oparcia politycznego, w tak niesprzyjających warunkach zaczął zanikać. W późnym średniowieczu hierarchowie Kościoła Wschodu próbowali pozyskać łaski wielu lokalnych, pogańskich władców, ale tą metodą nie przełamali narastającego kryzysu swych wspólnot.

U progu nowożytności tak piękne dzieło misyjne Asyryjskiego Kościoła Wschodu zostało niemal zaprzepaszczone. Czasem pisze się, iż Asyryjskiemu Kościołowi Wschodu zabrakło hartu wiary, który jego wierni wykazali się w pierwszych wiekach istnienia. W porównaniu z wczesnym średniowieczem w epoce nowożytnej nestorianie posiadali stosunkowo niski poziom wiedzy o prawdach wiary. Zaczęły królować przesady i niewiedza, na co zwracali Europejczycy podróżujący po Azji w XIII wieku. Niewykluczone, że pewne braki teologii nestoriańskiej, czyli mierzenie świata perspektywą ludzką, a nie nadprzyrodzoną, przyczyniły się do utrwalenia wśród nestorian poglądu, iż łaska Boża przejawia się zasadniczo w powodzeniu w życiu doczesnym. Na skutek takiego podejścia wielu nestorian opowiadało się za tymi, którzy wygrywali kolejne wojny. Dość często kończyło się to porzuceniem chrześcijaństwa na rzecz islamu. Z takim obciążeniem teologicznym i mentalnym wiernych Kościół Wschodu posiadał nikłe szanse na podźwignięcie się po kolejnych porażkach¹³.

Śmiertelny cios Asyryjskiemu Kościołowi Wschodu w Azji zadał następca Czyngis-chana, despotyczny Timur (Timur Leng, Tamerlan).

Uważany przez wielu współczesnych muzułmanów z Azji Centralnej za wielkiego bohatera, z perspektywy chrześcijańskiej był on postrzegany jako fanatyczny muzułmanin, który bezwzględnie niszczył

¹³ Por. E. L. Browne, *The Eclipse of Christianity in Asia: from the Time of Muhammad till the Fourteenth Century*, Cambridge 1933.

chrześcijaństwo. Można powiedzieć, że Asyryjski Kościół Wschodu został niemal pogrzebany, gdyż niemal po każdym przejściu wojsk Timura z chrześcijańskich miast pozostawały ruiny i stopy zabitych.

Nieszczęście to nie dotknęło jedynie Kościoła nestoriańskiego w południowych Indiach, ale stało się tak jedynie z tego powodu, iż armia Timura nie przedostała się aż tak daleko na południe. Nie-wielkie grupy wiernych Asyryjskiego Kościoła Wschodu pozostałe po masakrach zamieszkały głównie między jeziorami Wan i Urmia, na obszarach perskiego Azerbejdżanu, i pozostawały w zasadzie rozproszone między ludami tureckimi i Kurdami.

Ich liczba systematycznie się zmniejszała do ok. 100–150 tysięcy w połowie XIX wieku. Stolicą patriarchy Asyryjskiego Kościoła Wschodu była Koczanis (Kotshnes, Quodshanis, Kuchanis) w trudno dostępnych górach Hakkari. Od połowy XV wieku urząd patriarchy stał się dziedziczny w tym sensie, że przechodził automatycznie z wuja na siostrzeńca¹⁴.

W 1552 r. znaczna część wyznawców Kościoła nestoriańskiego poparła unię z Rzymem i w ten sposób powstał unicki Kościół chaldejski. W XVII wieku patriarcha wraz z częścią wiernych powrócił do Kościoła nestoriańskiego na skutek sporu z Rzymem wokół celibatu duchownych. W wyniku tych burzliwych wydarzeń większość wiernych i duchownych Kościoła malabarskiego w Indiach wypowiedziała posłuszeństwo patriarsze nestoriańskiej¹⁵.

*

Aspekty piękna Asyryjskiego Kościoła Wschodu ܩܘܕܫܝܢܐ ܕܩܘܕܫܝܢܐ
(nestoriańskiego)

– dorobek misyjny na olbrzymich terenach Azji Środkowej i Dalekiego Wschodu.

¹⁴ Por. J. B. Chabot, *État religieux des diocèses formant le patriarcat chaldéen de Babylone au 1er janvier 1896*, "Revue de l'Orient Chrétien" 1 (1898), s. 433–53 ; J. M. Fiey, *Nisibe, métropole syriaque orientale et ses suffragants, des origines à nos jours*, Louvain 1977.

¹⁵ Por. S. Giamil, *Genuinae Relationes inter Sedem Apostolicam et Assyriorum Orientalium seu Chaldaeorum Ecclesiam*, Rome 1902.

– w średniowieczu patriarcha nestriański miał wpływ na obszary wielokrotnie większe niż papież,

– propagowanie w całej Azji języka syriackiego (formy aramejskiego, bliskiej językowi nauczania Jezusa).

6. Linia monofizycka: wczesna inkulturacja

Nestorianizm nie zakończył okresu kłopotów w epoce sporów chrystologicznych na Wschodzie. Teologiczne zmaganie z nestorianizmem doprowadziło do wykrystalizowania się nurtu zwanego monofizytyzmem. Według monofizytów Chrystus jako Bóg posiada dwie natury (*phýsis*), boską i ludzką, ale nie istnieje w dwóch naturach, gdyż natura boska całkowicie wchłonęła ludzką. Tezę taką wysunął Eutyches (ok. 378–454), archimandryta jednego z klasztorów w Konstantynopolu, pragnący przezwyciężyć błędy nestorianizmu. Jednakże to, co miało być orężem doktryny katolickiej, szybko stało się nowym błędem. Monofizytyzm został odrzucony uroczyście przez sobór w Chalcedonie (451), który uznał tezy papieża Leona I za wzorcową formę ortodoksyjnej chrystologii.

Samo potępienie monofizytyzmu nie przyniosło takich samych skutków jak w przypadku nestorianizmu. Monofizytów nie dało się po prostu wygnać z cesarstwa jak nestorian. Eutyches znalazł bowiem zwolenników dla swej nauki pośród duchowieństwa patriarchatu Aleksandryjskiego i Antiocheńskiego. Ponadto zaczęto wykorzystywać ten spór teologiczny do celów politycznych. Usiłowano uzyskać niezależność Egiptu i Syrii od władzy Konstantynopola. Na monofizytyzm nałożył się ponadto nurt odrodzenia kultur Wschodu jako reakcji na wszechobecną cywilizację grecką. Monofizytyzm, który wywołał wiele zamieszania i wojen w cesarstwie, próbowano przezwyciężyć poprzez kompromis dogmatyczny. Tzw. *Henotikon* – „akt unii” ułożony na wniosek cesarza Zenona (474–491), mimo iż pozbawiony był tematów spornych, doprowadził jednak do rozwinięcia idei cesaropapizmu, grożąc kolejnym zatargiem z papieżem.

Z kolei siłowa próba rozwiązania problemu, podjęta przez cesarza Justyniana (527–565), wyrażająca się w intensywnych prześladowaniach monofizytów, pogłębiła tylko niechęć mieszkańców Wschodu do kultury greckiej i w następnym stuleciu ułatwiła mużłomanom podbój świata bizantyjskiego. Ostatnia przed najezdami arabskimi próba pojednania katolików z monofizytami, podjęta przez cesarza Herakliusza (ok. 610–641) na drodze administracyjnej (edykt *Ekthesis*) – podobnie jak poprzednie – zakończyła się fiaskiem. Więcej, doprowadziła do powstania jeszcze jednej herezji – monoteletyzmu (doktryna o jednej woli), która na pewien czas zadomowiła się wśród pewnej grupy chrześcijan patriarchatu antiocheńskiego (Liban).

6.1. Wierny kontynuator pierwotnej liturgii chrześcijańskiej – Syryjski Kościół Ortodoksyjny Antiochii (ܡܨܘܪܝܝܢܐ ܕܥܝܪܐܩܝܝܬܐ ܕܩܝܡܝܝܬܐ ܕܥܝܪܐܩܝܝܬܐ)

Monofizytyzm utwierdził się w trzech środowiskach kulturowych: syryjskim, zorganizowanym przez Jakuba Baradajosa (ok. 490–578) w VI wieku (monofizycki Kościół syryjski Antiochii (zwany jakobickim wraz z jego gałęzią malabarsko-jakobicką); ormiańskim, utworzonym również w VI wieku w oparciu o wspomniany wyżej *Henotikon* (Kościół ormiański); oraz egipskim, ugruntowanym w krajach nad Nilem dzięki działalności niektórych teologów aleksandryjskich i duchowieństwa koptyjskiego (Kościół koptyjsko-egipski i koptyjsko-etiopski).

Za panowania Justyna (518–527), który z wielką energią wdrażał uchwały Soboru Chalcedońskiego, administracja cesarska siłą narzucała oficjalną wykładnię nauki Kościoła. Monofizyccy biskupi zostali wygnani ze stolic biskupich i uwięzieni. Hierarchii monofizyckiej groziło całkowite wymarcie. Uratowała ją cesarzowa Teodora (zm. 548), której udało się doprowadzić do wyświęcenia dwóch biskupów monofizyckich w 542 roku. Jednym z nich był wspomniany Jakub Baradajos – nieustraszony zwolennik monofizytyzmu, który stworzył solidne struktury syryjskiego Kościoła monofizyckiego.

Syryjski Kościół Ortodoksyjny (tak określa się oficjalnie) uważa się za jedyne prawowitego spadkobiercę Kościoła antiocheńskiego. Nazwę „jakobicki” uznaje za obraźliwą, gdyż została ona nadana przez bizantyjskich przeciwników monofizytów z Syrii i sugeruje, że jest to Kościół niezakończony przez Apostołów. Jednakże w literaturze fachowej nadal spotyka się to określenie, używane bynajmniej nie z powodu lekceważenia, lecz po to, by łatwiej identyfikować tę wspólnotę (dlatego w niniejszej pracy będę używać zamiennie obu tych nazw).

Współcześni teologowie tego Kościoła zaprzeczają, że nauka tej wspólnoty jest monofizycka. Wykazują większe skomplikowanie chrystologii tego Kościoła, zupełnie odmiennej od skrajnych form monofizytyzmu w wersji Eutychesa.

Syryjscy monofizyci („jakobici”) posiadali stosunkowo dobrze rozwinięte misje, zwłaszcza wśród plemion arabskich przed narodzinami islamu (np. Ghassanidzi).

Po muzułmańskim podboju Syrii jakobici posiadali stosunkowo dobre relacje z kalifami, niejednokrotnie pracowali w administracji państwowej. Klasztory syryjskich monofizytów stały się prężnymi ośrodkami nauki. Właśnie tam dokonywano przekładów na arabski i aramejski (syryjski, syriacki) dzieł filozofów, myślicieli i uczonych greckich. Z czasem jednak i jakobici doczekali się muzułmańskich prześladowań¹⁶.

Szeregi Syryjskiego Kościoła Ortodoksyjnego wypełniali głównie ci Aramejczycy (Syryjczycy), którzy sprzeciwiali się panowaniu bizantyjskiemu i wpływowi patriarchów Konstantynopola¹⁷. W ciągu wieków Kościół ten stworzył wiele wspaniałych dzieł w języku syriackim i arabskim, wnosząc nowe ciekawe interpretacje teologii chrześcijańskiej. Jednocześnie Kościół ten zachował swój aramejski

¹⁶ Por. J. Joseph, *Muslim-Christian Relations and Inter-Christian Rivalries in the Middle East*, dz. cyt.; Bat Ye'or, *The Decline of Eastern Christianity under Islam: from Jihad to Dhimmitude, 7th to 20th Century*, New York 1996.

¹⁷ Por. *The Hidden Pearl: The Syrian Orthodox Church and Its Aramaic Heritage*, eds. S. Brock, S. D. G. K. Taylor, Rome 2001.

charakter. Powszechnie uważa się, iż liturgia jakobicka jest najbliższa Eucharystii pierwszych judeochrześcijan. Rozmach myśli i kultury syriackiej (aramejskiej) ukazuje słynny *Gorgias Encyclopedic Dictionary of the Syriac Heritage* pod redakcją Sebastiana Brocka¹⁸.

W złotym okresie rozwoju, w XV wieku, Kościół jakobicki liczył 20 metropolii i 103 diecezje, sięgające na wschodzie do Afganistanu. Źródła wspominają, iż wierni tego Kościoła byli obecni w Turkiestanie i Sinkiangu. Specyficznym wymiarem organizacyjnym hierarchii Kościoła jakobickiego był swoisty dualizm władzy. Mianowicie w zachodniej Syrii biskupi byli poddani władzy patriarchy, natomiast w Persji i Azji Centralnej – mafrianowi, czyli metropolicie z uprawnieniami patriarchy. Obecni wyznawcy Syryjskiego Kościoła Ortodoksyjnego rozproszyli się po całym świecie. Kościół ten posiada 17 diecezji, liczy ok. 3 mln wiernych (choć niektórzy kwestionują tę liczbę jako zbyt wysoką), z czego ok. 0,5 miliona zamieszkuje Bliski Wschód¹⁹.

*

Aspekty piękna Syryjskiego Kościoła Ortodoksyjnego Antiochii

ܘܢܘܨܘܬܐ ܕܐܘܪܘܫܠܡ ܕܡܪܝܢܐ ܕܥܘܢܝܘܨܐ ܕܥܘܢܝܘܨܐ

- zachowanie najbardziej pierwotnej liturgii chrześcijańskiej (bliskiej judeo-chrześcijańskiej),
- zachowanie w liturgii języka syriackiego (formy aramejskiego, bliskiej językowi nauczania Jezusa),
- dokonanie tłumaczeń na język arabski klasycznych dzieł nauki greckiej i syriackiej.

¹⁸ Por. *Gorgias Encyclopedic Dictionary of the Syriac Heritage*, eds. S. P. Brock, A. M. Butts, G. A. Kiraz, L. van Rompay, Piscatway 2011. Szerzej zob.: Ignatius Aphrem I Barsoum, *The Spiritual Treasure on Canonical Prayer*, Los Angeles 2000; B. Spinks, *Worship Prayers from the East*, Washington 1993; S. Brock, *The Syriac Fathers on Prayer and the Spiritual Life*, Collegeville 1987; S. Brock, *The Luminous Eye, the Spiritual World Vision of Saint Ephrem the Syrian*, Collegeville 1992; S. Beggiani, *Introduction to Eastern Christian Spirituality, the Syriac tradition*, Scranton 1991; R. Murray, *Symbols of Church and Kingdom. A Study in Early Syriac Tradition*, Cambridge 1975.

¹⁹ Na temat por. i zob. szerzej: Ch. Chaillot, *The Syrian Orthodox Church*, Geneva 1998.

6.2. Tożsamość pośród przeciwności – Kościół koptyjski (الكنيسة القبطية الأرثوذكسية)

Jednym z najbardziej znanych przedchalcedońskich Kościołów autokefalicznych jest Koptyjski Kościół Ortodoksyjny związany z Aleksandrią, gdzie znajduje się najcenniejsza dla wszystkich Koptów katedra św. Marka. Patriarcha tego Kościoła, tytułujący się papieżem, rezyduje jednak w Kairze (dzielnica Abbasja).

Monofizycki Kościół koptyjski wywodzi się ze starożytnego Kościoła egipskiego, który swe pochodzenie wiązał z osobą św. Marka. Chrześcijańscy myśliciele egipscy wywarli potężny wpływ na kształt pierwotnej teologii (Atanazy Wielki, Cyryl z Aleksandrii, Orygenes). Wielkim darem Kościoła egipskiego dla Kościoła powszechnego był anachoretyzm, cenobityzm i monastycyzm.

Powstanie Koptyjskiego Kościoła Ortodoksyjnego na bazie monofizytyzmu jako wspólnoty niezależnej od patriarchatu aleksandryjskiego jest trudnym i bolesnym zagadnieniem. Kościół ten wyodrębnił się na skutek zaciekłych sporów narodowych i chrystologicznych w Egipcie w V wieku. Wtedy to właśnie zdecydowana większość chrześcijan egipskich z patriarchą Aleksandrii Dioskurem I na czele odrzuciła uchwały Soboru Chalcedońskiego (diofizytyzm). Tym samym została zerwana jedność doktrynalna z Kościołem powszechnym. Obecnie w dialogu ekumenicznym akcentuje się, iż była to bardziej schizma niż herezja. Opowiedzenie się Koptów za monofizytyzmem (ale bynajmniej nie w radykalnej formie Eutychesa) stanowiło jeden z elementów sporów politycznych w Egipcie między nacjami grecką i koptyjską. Ta pierwsza nie wykazywała dostatecznego zrozumienia lokalnych problemów.

Egipt stał się areną wojen religijnych. W VI wieku, wierny postanowieniom soborowym, uznał niezależny Kościół koptyjski za heretycki, który był też prześladowany przez wiernych Bizancjum biskupów Kościoła katolickiego oraz przez samych Bizantyjczyków. Próba pojednania obu Kościołów na soborze konstantynopolitań-

skim II (553) spełzła na niczym. W następnych stuleciach utrwałała się izolacja Kościoła koptyjskiego, który w rzeczywistości stał się Kościołem narodowym.

Po podboju muzułmańskim Egiptu w 641 roku Kościół koptyjski utracił wielu wiernych na skutek islamizacji, którą generowały wygórowane podatki i prześladowania²⁰. Przypuszcza się, że w X wieku liczba chrześcijan w Egipcie zmniejszyła się o 50 procent w stosunku do VII wieku. Obecnie chrześcijanie w Egipcie nie stanowią więcej niż 10 procent ludności. Nastąpiła też arabizacja Koptów, którzy w liturgii zaczęli używać języka arabskiego z elementami języka koptyjskiego²¹.

²⁰ Na chrześcijan nałożono podatki: powszechny, zwany *charadż* (harcz), i *dzi-zja* (czyli podatek pogłówny). Ten ostatni obowiązani byli płacić wszyscy zdolni do pracy. Już wkrótce po zdobyciu Egiptu w roku 641 zarządca Amr ibn al-As uzyskał z tytułu podatków nałożonych na chrześcijan zawrotną sumę 200 mln złotych dinarów, a jego następca, tyran Abd Allah ibn Saad ibn Abi as-Sarh, zwiększył jeszcze tę niewiarygodną sumę o 2 mln. Prowadzenie muzułmańskie w Egipcie przyczyniło się ostatecznie do poważnego ograniczenia i degradacji Kościoła koptyjskiego już przed wyprawami krzyżowymi. Mimo że prefekci zainteresowani byli niejednokrotnie przede wszystkim wpływami finansowymi, a czasami nawet niechętnie patrzyli na zmniejszającą się liczbę chrześcijan płacących podatki, to jednak następowała szybka islamizacja kraju. Por. K. Kościelniak, *Chrześcijaństwo wobec podbojów muzułmańskich do wypraw krzyżowych*, [w:] *W kręgu cywilizacji Półkolejczyca*, red. B. Pikulska, Kraków 2002, s. 195–208.

²¹ Por. *Al-Tawqī'āt al-mūsīqīyah li-muraddāt al-Kanisah al-Marqusīyah. li-Kāmil Ibrāhim Ghabriyāl, al-Qāhirah 1916. التوقيعات الموسيقية لمردات الكنيسة المرقسية. كامل إبراهيم غبريال*; *Kitāb al-lu'lu'ah al-bahīyah fi al-tarātil al-rawḥīyah, li-jāmi'ihī wa-munaqqihī wa-muhadhdhibi tartībuh al-Qummuṣ Yūḥannā Jirjis wa-Jubrān Afandī Ni'mat Allāh, Miṣr 1896. كتاب اللؤلؤ البهية في التراتيل الروحية / لجامعيه ومنقحيه ومهذبي ترتيبه القمص يوحنا جرجس, وجبران افندي نعمه الله*; *Al-Mazāmīr: istikhdamātahā al-taqsiyah fi al-kanisah al-Masihiyah al-ūlā wa-al-taqṣ al-Qibṭī al-mu'āsir. Ta'rif Shanūdah Māhir Ishāq, al-'Abbāsīyah 2002. لمزامير: استخداماتها الطقسية في الكنيسة المسيحية الأولى والطقس القبطي المعاصر / تأليف شنودة ماهر*; *Tarānīm wa-Aghānī Rūḥīyah li-Kanīsat al-Mithāl al-Masiḥī lil-Aqbāt al-Injīliyyīn bi-al-Jumhūriyah al-'Arabīyah al-Muttaḥidah, al-Qāhirah 1971; Thirteen Coptic acrostic hymns: from manuscript M574 of the Pierpont Morgan Library. Coptic Church*, eds. K. H. Kuhn, W. J. Tait, Oxford 1996.

Począwszy od lat 70. dwudziestego wieku Koptowie są w Egipcie wyraźnie dyskryminowani. Wynika to ze wzrostu wpływów fundamentalistów muzułmańskich, na które nakładają się ponadto czynniki ekonomiczne, społeczne i polityczne. W związku z przesładowaniami liczba Koptów w Egipcie, który uważają za swoją ojczyznę, systematycznie maleje²².

Ze względu na wielowiekowe odizolowanie od chrześcijaństwa greckiego i zachodniego Kościół koptyjski posiada wiele odrębnych, niezwykle oryginalnych tradycji. Praktykowane są niektóre obrzędy żydowskie, takie jak obrzezanie chłopców i święcenie szabatu. Koptowie zachowali niektóre biblijne zasady koszerności. Typowo koptyjskie są zwyczaje rytualnego obmycia dziecka 17 dni po narodzinach i tatuowanie nowo ochrzczonego znakiem krzyża. Koptyjski Kościół Ortodoksyjny kładzie wielki nacisk na praktyki postne. Aż 210 dni w koptyjskim kalendarzu liturgicznym stanowią dni wstrzemięźliwości z zakazem spożywania mięsa. W tych dniach nie można spożywać pokarmów i napojów między świtem a zachodem słońca. Tradycja ta sprawia, iż liturgia Kościoła koptyjskiego w dni postne może być celebrowana jedynie przed świtem lub późnym popołudniem. Koptowie niezwykle rygorystycznie przestrzegają wielkiego postu, który trwa przez 40 dni przed Wielkim Piątkiem.

Na skutek wielkiej migracji Koptów Kościół koptyjski ma swych wyznawców niemal na całym świecie. Pod względem organizacyjnym posiada jeden patriarchat, w którego skład wchodzi metropolie, archidiecezje i diecezje, kierowane przez ponad sześćdziesięciu biskupów. Kościół ten posiada ponad 30 klasztorów, głównie w Egipcie. Księża zanim zostaną wyświęceni, mają obowiązek ożenienia się.

Ortodoksyjny Kościół Koptyjski posiada oryginalne instytucje administracyjne. Jedna z nich złożona jest wyłącznie z laikatu,

²² Por. K. Kościelniak, *Changes of Coptic Identity, [w:] Change and Stability. State, Religion and Politics in the Middle East and North Africa*, red. tenże, Kraków 2010, s. 77–92.

której zadaniem jest utrzymywanie łączności pomiędzy Kościołem a rządem Egiptu. Z kolei druga nadzoruje zgodność prawa kanonicznego Kościoła koptyjskiego z prawami państwowymi²³.

*

Aspekty piękna Koptyjskiego Kościoła Ortodoksyjnego Aleksandrii الكنيسة القبطية الأرثوذكسية

- praktykowanie odrębnych, niezwykle oryginalnych tradycji, np. niektórych obrzędów żydowskich (obrzezanie chłopców, święcenie szabatu, zasada koszerności),
- tatuowanie nowo ochrzczonego znakiem krzyża,
- przywiązywanie wielkiej wagi do praktyk postnych (210 dni w roku),
- szybka akulturacja w środowisku arabskim.

²³ Por. i zob. szerzej: Aḥmad ibn ‘Alī Macrizi, *Akhbār Qibt Miṣr. Macrizi’s Geschichte der Copten*, hrsg. von F. Wüstenfeld, Hildesheim–New York 1979; A. J. Butler, *The ancient Coptic Churches of Egypt*, Oxford 1884; J. H. Watson, *Among the Copts*, Brighton 2000; Salim Najīb, Majdi Khalil, *Al-Aqbāt ‘abra al-tārikh taqḍīm*, al-Qāhirah 2001; J. E. Goehring, *Ascetics, Society, and the Desert: Studies in Early Egyptian Monasticism*, Harrisburg 1999; *Al-Bābā Shanūdah wa-al-mu‘āraḍah fī al-kanisah*, al-Qāhirah 1992; O. F. A. Meinardus, *Christian Egypt, Ancient and Modern*, Cairo 1965, *Cahiers d’Histoire Égyptienne; Christianity and Monasticism in the Fayoum Oasis: Essays from the 2004 International Symposium of the Saint Mark Foundation and the Saint Shenouda the Archimandrite Coptic Society in Honor of Martin Krause*, ed. G. Gabra, Cairo–New York 2005; *Christianity in the land of the pharaohs: The Coptic Orthodox Church*, ed. J. Kamil, New York 2002; A. Hamilton, *The European Discovery of the Egyptian Church*, Oxford 2006; *Dirāsāt fī Ābā’ al-Kanisah / i ‘dād aḥad ruhbān al-Qiddis Maqāriyūs*, Shubrā 2000. *دراسات في آباء الكنيسة / اعداد احد رهبان القديس مقاريوس. Historia patriarcharum Alexandrinorum. Arabic. Tārikh Miṣr: min bidāyat al-qa-rn al-awwal al-Milādī ḥattā nihāyat al-qa-rn al-‘ishrīn: min khilāl makhḥūtat Tārikh al-baṭārikah li-Sāwirus ibn al-Muqaḥfa’. I ‘dād wa-taḥqīq ‘Abd al-‘Azīz Jamāl al-Dīn*, al-Qāhirah 2006. تاريخ مصر: من بدايات القرن الأول الميلادي حتى نهاية القرن العشرين: من خلال مخطوطة تاريخ البطارقة لساويرس بن المقفع / إعداد وتحقيق عبد العزيز جمال الدين.

6.3. Wierność chrześcijaństwu w izolacji – Etiopski Kościół Ortodoksyjny Tewahedo (የኢትዮጵያ ኦርቶዶክስ ተዋሕዶ ቤተ ክርስቲያን)

Koptyjski Kościół Ortodoksyjny tradycyjnie rozwijał się w dolinie Nilu, a zatem w naturalny sposób miał bardzo dobre relacje z chrześcijanami zamieszkującymi Nubię i Abisynię. Ta bliskość doprowadziła do przyjęcia monofizycznej doktryny w Sudanie i Etiopii, a także podporządkowanie abisyńskiego chrześcijaństwa jurysdykcji koptyjskiego patriarchy Aleksandrii²⁴. Powstały w IV wieku Etiopski Kościół Ortodoksyjny Tewahedo (የኢትዮጵያ ኦርቶዶክስ ተዋሕዶ ቤተ ክርስቲያን, *Yäityop'ya ortodoks täwahedo bétäkrestyan*) dzięki wspomnianym powiązaniom z Egiptem przyjął doktrynę monofizyczną, rozwijając swą liturgię i teologię w języku ge'ez.

Warto podkreślić, że język ten należy do grupy etiosewickiej i był używany w starożytności w królestwie Aksum w mowie i piśmie, zaś od średniowiecza przekształcił się w język literacki²⁵.

Klasyczne źródła etiopskie wiążą powstanie chrześcijaństwa abisyńskiego z przybyciem do Etiopii tzw. dziewięciu świętych, którzy ewangelizowali ten kraj.

Od powstania islamu Kościół etiopski był niemal nieustannie zagrożony przez ekspansywny islam. Często izolowany od świata zewnętrznego, z jedynym kontaktem przez Nubię, w zasadzie pozostawał zdany na swe siły. Należy podziwiać niezwykle hart ducha Etiopczyków broniących przez wieki swego chrześcijańskiego dziedzictwa.

Podobnie jak Kościół koptyjski, również Kościół etiopski przestrzega niektórych tradycji żydowskich (obrzezanie, szabat, koszer-

²⁴ Por. R. W. Cowley, *The Ethiopian Church and the Council of Chalcedon*, "Sobornost" 6/1 (1970), s. 33–38; A. J. Davis, *The Orthodoxy of the Ethiopian Church*, "Tarikh" 2/1 (1967), s. 63–69.

²⁵ Por. G. Haile, *Religious Controversies and the Growth of Ethiopic Literature in the fourteenth and fifteenth Centuries*, "Oriens Christianus" 65 (1981), s. 102–136.

ność mięsa)²⁶. Dodaje do swego kanonu kilka apokryfów²⁷. Posiada niezwykle rozbudowane posty. Mnich zobowiązany jest pościć 286 dni w roku, a zwykły wierny o sto dni mniej²⁸.

Kościół etiopski szczyli się posiadaniem wielu cennych relikwii, takich jak słynny krzyż Lalibeli. Ponadto w mieście Aksum, na pograniczach z Erytreą, zbudowano muzeum, w którym ma się znajdować Arka Przymierza. O jej istnieniu w Etiopii wiedzano już od dawna, chociaż wielu badaczy podaje w wątpliwość jej autentyczność.

Kościół etiopski posiada szczególne podejście do kapłaństwa. Prezbiterzy i diakoni święceni są w zasadzie bez ograniczeń. W niektórych wioskach mieszka nawet po kilkunastu duchownych. Sytuacja ta spowodowana jest tym, iż Kościół etiopski uznaje w zasadzie jedynie nabożeństwa koncelebrowane, w których obok głównego celebransa biorą udział prezbiterzy asystujący, diakon celebrujący i diakoni asystujący²⁹. Ponadto w Kościele etiopskim odróżnia się wyraźnie łaskę sakramentu święceń od urzędu. Jedynie nieliczni prezbiterzy i diakoni wraz ze święceniami otrzymują urząd i jurysdykcję³⁰.

Właśnie członek tej grupy duchownych może pełnić funkcję głównego celebransa i diakona celebrującego podczas nabożeństw. Pozostali otrzymują święcenia bez urzędu, jedynie w celu uzyskania łaski sakramentalnej. Zatem sakramentologia Kościoła etiopskiego traktuje sakrament święceń jako specyficzną kontynuację

²⁶ Por. E. Hammerschmidt, *Kultsymbolik der koptischen und äthiopischen Kirche*, Saarbrücken 1962, s. 5–73; tenże, *Stellung und Bedeutung des Sabbats in Äthiopien*, Saarbrücken 1962, s. 5–65; J. T. Pawlikowski, *The Judaic Spirit in the Ethiopian Orthodox Church: a case study*, "Journal of Religion in Africa" 4/3 (1973), s. 178–199.

²⁷ Por. G. A. Mikre-Sellassie, *The Bible and its Canon in the Ethiopian Orthodox Church*, "The Bible Translator: Technical Papers" 44/1 (1993), s. 111–123.

²⁸ O kondycji mnichów zob. E. Cerulli, *Il monachismo in Etiopia*, [w:] *Il Monachismo Orientale*, Roma 1958, s. 259–278.

²⁹ Por. E. Haberland, *Feste im Kirchenjahr des Christlichen Äthopiens*, Zeitschrift für Kulturaustausch, Sonderausgabe 1973, s. 56–58.

³⁰ Szerzej na ten temat: H. M. Hyatt, *The Church of Abyssinia*, London 1928.

chrztu i bierzmowania, ponieważ te trzy sakramenty udzielają nieodwołalnej łaski.

Duchowni bez przydzielonego urzędu nie są zobowiązani do spełniania czynności liturgicznych, a podczas nabożeństw mogą jedynie spełniać funkcje prezbiterów i diakonów asystujących. Oprócz kapłanów i diakonów ważną rolę podczas nabożeństw odgrywiają lektorzy i śpiewacy³¹. Tzw. kapłani świeccy, którzy udzielają sakramentów, mogą zawierać związki małżeńskie.

Od 1959 r. Kościół etiopski jest jednostką autokefaliczną, a jego patriarcha rezyduje w Addis Abebie. Do roku 1974 Kościół etiopski posiadał status Kościoła państwowego, lecz po obaleniu cesarstwa utracił uprzywilejowaną pozycję³². W krótkim okresie rządów komunistycznych był prześladowany. Kolejnym problemem stała się recesja Erytrei w 1993 roku, która wymusiła powstanie Erytrejskiego Kościoła Ortodoksyjnego³³.

Kościół etiopski jest największym Kościołem orientalnym. Liczba jego wiernych sięga ok. 40 milionów.

*

³¹ Por. A. S. Atiya, *Historia Kościołów wschodnich*, Warszawa 1978, s. 108, 137–138; M. Daoud, *The Liturgy of the Ethiopian Church*, Addis Ababa 1954; K. Habtemichael, *Il Deggwa – libro liturgico della Chiesa d’Etiopia*, „Orientalia Christiana Analecta” 251 (1996), s. 353–388; R. Taft, *The Ethiopian rite*, [w:] *The Liturgy of the Hours in East and West. The Origins of the Divine Office and its Meaning for Today*, Collegeville 1984, s. 261–271.

³² O roli Kościoła etiopskiego zob. J. Bureau, *L’Église, la nation et l’État éthiopiens*, [w:] *L’Invention Religieuse en Afrique. Histoire et Religion en Afrique Noire*, ed. J.-P. Chrétien, Paris 1993, s. 393–408; L. Eyayu, *Why do the Orthodox Christians in Ethiopia identify their faith with their nation?*, [w:] *Proceedings of the First National Conference of Ethiopian Studies, Addis Ababa, April 11-12, 1990*, ed. R. Pankhurst, A. Zekaria, T. Beyene, Addis Ababa 1990, s. 3–12.

³³ Por. G. Bonacci, *Ethiopia 1974–1991: religious policy of the state and its consequences on the Orthodox Church*, [w:] *Ethiopian Studies at the End of the Second Millennium, Proceedings of the XIVth International Conference of Ethiopian Studies, Addis Ababa November 6-11, 2000*, ed. Baye Yimam, t. I, Addis Ababa 2002, s. 593–605.

Aspekty piękna Etiopskiego Kościoła Ortodoksyjnego Tewahedo
የኢትዮጵያ ኦርቶዶክስ ተዋሕዶ ቤተ ክርስቲያን

- wierność nauce Chrystusa w odizolowanym przez świat islamu środowisku,
- praktykowanie odrębnych, niezwykle oryginalnych tradycji,
- najsurowsza obowiązująca mnichów praktyka postna (286 dni rocznie),
- oryginalna interpretacja kapłaństwa jako dopełnienia chrztu i bierzmowania.

6.4. Troska o tożsamość w olbrzymim rozproszeniu – Apostolski Kościół Ormiański (Հայ Արքայապետական Եկեղեցի)

Liczący ok. 6 milionów wyznawców Apostolski Kościół Ormiański wywodzi się ze starożytnego chrześcijaństwa, które dotarło do Armenii już w drugiej połowie I wieku (św. Bartłomiej, św. Juda Tadeusz Apostoł). Z tego powodu Armenia na początku IV wieku, za panowania króla Tiridatesa III, stała się pierwszym na świecie krajem chrześcijańskim.

Święty Grzegorz Oświeciciel wzmocnił Kościół Armenii i założył siedzibę biskupią (później patriarszą) w Eczmiadynie. Chrześcijaństwo doprowadziło do rozwoju kultury ormiańskiej, na przykład w 406 r. św. Mesrop Masztoc stworzył alfabet ormiański. Dla potrzeb wiernych szybko dokonano przekładu Biblii i pism Ojców Kościoła. Z powodu wojny z Persami biskupi ormiańscy nie przybyli na obrady soboru chalcedońskiego. Z drugiej strony w Apostolskim Kościele Ormiańskim popularność monofizytyzmu była bardzo duża i dlatego dekrety Soboru Chalcedońskiego zostały jednogłośnie odrzucone na czterech kolejnych lokalnych synodach ormiańskich, np. we Waharszapat w 491 roku, w Dwinie w 552 roku, a ostatecznie w 645 roku³⁴.

³⁴ Por. K. Sarkissian, *The Armenian Church*, [w:] *Religion in the Middle East*, ed. A. J. Arberry, t. I, Cambridge 1969, s. 482–520; K. Aslan, *Armenia and*

W kontekście wojen z muzułmanami w VII–IX wieku i opozycji do nauki chalcedońskiej w latach 885–1079 Apostolski Kościół Ormiański spełniał rolę Kościoła państwowego w królestwie Ani.

Wierni Kościoła w wyniku wielowiekowych emigracji tworzą obecnie blisko 6 milionową diasporę. Jednym z filarów tożsamości Ormian jest przynależność do jednego z trzech głównych Kościołów ormiańskich, spośród których największy jest Apostolski Kościół Ormiański. Zachowanie tożsamości etnicznej w opozycji do silnego wpływu kultur, w których kontekście przyszło żyć Ormianom, była i nadal pozostaje najbardziej skomplikowanym zadaniem stojącym przed ormiańskim chrześcijaństwem.

Warto pamiętać, iż na całym świecie żyje ok. 8 mln Ormian, z czego ok. 3 mln w Armenii. Apostolski Kościół Ormiański stający w obronie tożsamości etnicznej nie dopuszcza do liturgii innych języków niż ormiański, mimo dużego zasymilowania swoich wyznawców z kulturą krajów, w których mieszkają.

Wydaje się, iż żaden naród nie utożsamiał się tak silnie ze swoją religią i swoim Kościołem jak Ormianie, i to zarówno na ziemiach rdzennie ormiańskich, jak i na emigracji. Apostolski Kościół Ormiański był nie tylko twórcą i animatorem kultury narodowej, ale także siłą jednoczącą przez całe stulecia wszystkich Ormian, centrum oporu i walki o wyzwolenie narodowe i religijne w różnych kontekstach dziejowych: rozproszenia, prześladowania, ateizacji, a nawet planowego ludobójstwa³⁵. Chrześcijaństwo stanowiło więc dla Ormian swoistą skarbnicę i azyl dla języka, kultury, obyczajowości i praw³⁶.

the Armenians from the Earliest Times until the Great War, New York 1920; E. Bauer-Manndorff, *Armenia: Past and Present*, Lucerne 1981; D. M. Lang, *Armenia: Cradle of Civilization*, London 1980; tenże, *The Armenians: A People in Exile*, London 1981.

³⁵ Por. L. Arpee, *The Armenian Awakening: A History of the Armenian Church, 1820–1860*, Chicago 1909; G. A. Bournoutian, *Eastern Armenia in the Last Decades of Persian Rule, 1807–1828: A Political and Socioeconomic Study of the Khanate of Erevan on the Eve of the Russian Conquest*, Malibu 1982; R. G. Hovannisian, *The Armenian Holocaust: A Bibliography Relating to the Deportations, Massacres, and Dispersion of the Armenian People, 1915–1923*, Cambridge 1978.

³⁶ Por. S. Atamian, *The Armenian Community: The Historical Development of*

Apostolski Kościół Ormiański ma oryginalną strukturę hierarchiczną z czterema patriarchami (ale tylko dwóm przysługuje tytuł katolikos). Głową tego Kościoła jest patriarcha eczmiadzyński, noszący tytuł Katolikos Wszystkich Ormian, co akcentuje duchową zwierzchność nad pozostałymi patriarchami. W ciągu złożonych dziejów tej wspólnoty wyodrębniło się kilka patriarchatów, z czego do dziś istnieją cztery. Katolikos Wszystkich Ormian rezyduje w Eczmiadzynie, posiadając honorowe pierwszeństwo przed pozostałymi patriarchami. Drugim patriarchą jest Katolikos Wielkiego Domu Cylicyjskiego, który obecnie rezyduje w Antelias w Libanie. Trzecim najwyższym hierarchą jest Patriarcha Jerozolimy i wspólnoty świętego Jakuba. Urząd ten związany jest dziejami z ormiańskim osadnictwem wokół Grobu Chrystusa. Wreszcie czwartym patriarchą jest Patriarcha Konstantynopola, urząd w zasadzie powołany przez Turków w ramach systemu milletów. Patriarcha ormiański ustanowiony w Istambule był łącznikiem między władzami tureckimi a patriarchatem eczmiadzyńskim (obecnie sprawuje władzę duchowną nad Ormianami w Turcji)³⁷.

Patriarchaty nie tworzą jednak Kościołów autokefalicznych, ale są jedynie podziałem władzy w ramach tego samego Apostolskiego Kościoła Ormiańskiego.

*

Aspekty piękna Apostolskiego Kościoła Ormiańskiego (ՀԱՅ ԱՂԱՔԵԼԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ)

- twórca i animator kultury narodowej,
- siła jednocząca Ormian, centrum oporu i walki o wyzwolenie narodowe i religijne w różnych kontekstach dziejowych: rozproszenia, prześladowania, ateizacji, a nawet planowego ludobójstwa,
- oryginalny system zarządzania Kościołem przez czterech patriarchów.

a Social and Ideological Conflict, New York 1955.

³⁷ Por. B. Braude, B. Lewis, *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*, t. I–II, New York 1982.

6.5. Na skrzyżowaniu zawiałości – Malankarski Kościół Ortodoksyjny (മലങ്കര ഓർത്തഡോക്സ് സുറിയാനി സഭ)

Malankarski Kościół Ortodoksyjny jest jednym z dziedziców tzw. Kościoła św. Tomasza, pierwotnego chrześcijaństwa w Indiach, którego kolebką jest stan Kerala. Tam – według starożytnej tradycji – miał prowadzić działalność misyjną sam św. Tomasz Apostoł.

Ze względu na okazjonalny charakter kontaktów starożytnych i średniowiecznych Europejczyków z Indiami oraz z powodu podbojów muzułmańskich Kościół indyjski do XV wieku był w pełni niezależny i nie podlegał żadnej zagranicznej zwierzchności duchownej.

Niektórzy badacze twierdzą, iż biskupi Indii prawdopodobnie uznawali prymat honorowy patriarchów syryjskich.

Historia chrześcijaństwa indyjskiego przed przybyciem Portugalczyków jest niemal nieznana³⁸. To właśnie Europejczycy przekazali nam informacje, iż odkryli chrześcijaństwo, które w okresie od czasów apostołskich do XV wieku posiadało całkowitą niezależność od ośrodków zewnętrznych. Z tego powodu katolicy mieli ułatwione zadanie przyłączenia do Rzymu w ramach unii tzw. chrześcijan św. Tomasza. Na synodzie w Diamper w 1599 roku hinduscy chrześcijanie uznali zwierzchnictwo biskupa Rzymu.

Unia jednakże oznaczała przejęcie władzy nad hinduską społecznością chrześcijańską przez europejskich duchownych, którzy zaczęli intensywnie latynizować, a nawet zwalczać rodzimą litur-

³⁸ Por. E. Frykenberg, *Christianity in India: from Beginnings to the Present*, Oxford 2008; M. Tamcke, *Die Christen vom tur Abdin: Hinführung zur Syrisch-orthodoxen Kirche*, Frankfurt am Main 2009; J. Cheeran, *Tradition and History of Indian Orthodox Church*, New Delhi 2002, s. 300–423; G. Menachery, *The St. Thomas Christian Encyclopaedia of India*, t. II, Ollur 1973; B. Vadakkekara, *Origin of Christianity in India: a historiographical critique*, Delhi 2007; J. P. M. Van der Ploeg, *The Christians of St. Thomas in South India and their Syriac Manuscripts*, Dharmaram Publications, Rome–Bangalore 1983; D. J. Wilmshurst, *The Ecclesiastical Organisation of the Church of the East, 1318–1913*, Louvain 2000.

gię i starożytne tradycje. Praktyka ta doprowadziła do otwartego buntu wśród części Hindusów, którzy poprzysięgli, iż wypowiadają posłuszeństwo Rzymowi i nigdy już nie podporządkują się papieżowi.

W tej sytuacji grupa chrześcijan indyjskich zwróciła się do monofizycznego patriarchy Antiochii (z Syryjskiego Kościoła Ortodoksyjnego Antiochii), by zechciał odnowić rodzimą hierarchię. W 1665 roku monofizycki patriarcha wysłał do Indii syriackiego biskupa Mar Gregoriosą, ustanawiając go zwierzchnikiem Kościoła indyjskiego. W ten sposób część wyznających chrześcijaństwo Hindusów otrzymała biskupa bardziej wrażliwego na kulturę i tradycje orientalne, ale z drugiej strony uzależniła się w pewnym stopniu od Antiochii. W dziedzinie liturgii Kościół indyjski odnowił swe tradycyjne oblicze, ale pewne działania jezuitów wyrządziły szkody, których już nie można było naprawić.

Do końca XIX wieku znaczna część chrześcijan podporządkowała się bez zastrzeżeń patriarsze syriackiemu Antiochii. Na początku XX wieku chrześcijanie indyjscy zaczęli dążyć do uniezależnienia się od hierarchii jakobickiej, dażąc do autokefalii pod przywództwem własnego katolikosą. W roku 1912 patriarcha jakobicki podczas wizyty w Kerali zażądał od metropolity podpisania dokumentu uznającego monofizycznego patriarchę Antiochii za jedyne prawomocnego zwierzchnika indyjskich chrześcijan. Gdy patriarcha otrzymał zdecydowaną odmowną odpowiedź, metropolita został ekskomunikowany, co doprowadziło do dalszego podziału tej wspólnoty na jakobicki patriarchat syriacki w Indiach i Malankarski Kościół Ortodoksyjny³⁹.

*

³⁹ Por. D. Daniek, *The Orthodox Church of India*, New Delhi 1986; Ch. Chailot, *The Malankara Orthodox Church: Visit to the Oriental Malankara Orthodox Syrian Church of India*, Geneva 1996; *Syriac Orthodox Church in Malankara/India within the Holy Patriarchal See of Antioch & All the East*, www.syrianchurch.org/malankarasyranchurch/MalankaraHistory.htm (dostęp: 20.11.2013).

Aspekty piękna Malankarskiego Kościoła Ortodoksyjnego (മലങ്കര ഓർത്തഡോക്സ് സുറിയാനി സഭ)

- zmaganie o zachowanie | odtworzenie orientalnych korzeni,
- troska o akulturację chrześcijaństwa w rodzimym środowisku.

7. Pomędzy Wschodem a Zachodem – między Kościołem lokalnym a powszechnym. Katolickie Kościoły unickie wywodzące się z tradycji przedchalcedońskich

Kościół katolicki nie jest monolitem. Składa się z 23 partykularnych Kościołów o szczególnej organizacji *sui iuris*. Wszystkie z nich posiadają pełną łączność z papieżem. Największy z nich stanowi Kościół rzymski, nazywany potocznie łacińskim. Pozostałe 22 Kościoły określane są ogólnie Kościołami wschodnimi lub orientalnymi. Literatura przedmiotu często mówi też o wschodnich rytach Kościoła katolickiego. Rzecz jasna, każda z unickich wspólnot katolickich posiada własną hierarchię, tradycję, ryt i praktyki. Po przyjęciu doktryny katolickiej Kościoły te pielęgnują i zachowują tradycje Kościołów wschodnich, z których się wyodrębniły.

Kodeks prawa kanonicznego dla Kościołów wschodnich wprowadzony w życie w 1990 r. przez papieża Jana Pawła II wyodrębnia spośród wspólnot unickich Kościoły: patriarchalne, większe arcybiskupie, metropolitalne i inne (biskupie, administratury apostolskie, egzarchaty apostolskie, wikariaty apostolskie)⁴⁰.

Kościoły unickie zasadniczo dzieli się ze względu na powód rozłamu. Istnieją zatem następujące wspólnoty unickie:

- Kościoły, które niegdyś odrzuciły postanowienia Soboru Efeckiego,
- Kościoły, które nie uznały orzeczeń Soboru Chalcedońskiego,
- Kościoły, które należały dawniej do wspólnoty prawosławnej, czyli Kościoły greckokatolickie,

⁴⁰ Por. J. D. Faris, *The Eastern Catholic Churches: Constitution and Governance: According to the Code of Canons of the Eastern Churches*, New York 1992.

– Kościoły, które nigdy nie straciły łączności z Rzymem.

Wspólnoty wschodniokatolickie różnią się zatem zasadniczo liturgią, dlatego też można wyodrębnić wśród nich 5 głównych tradycji liturgicznych: ryt ormiański, ryt bizantyjski, ryt asyryjski, ryt antiocheński, ryt aleksandryjski⁴¹.

Z Kościołów przedchalcedońskich wywodzą się następujące Kościoły unickie:

Nazwa	Siedziba	Tytuł	Tradycja	Data rozłamu	Data założenia	Zwierzchnik
Kościół chaldejski (katolicki)	Bagdad	patriarchalny	asyryjska	431	1237	Louis Raphaël I Sako
Kościół koptyjskokatolicki	Kair	patriarchalny	aleksandryjska	451	1741	Ibrahim Isaac Sidrak
Kościół ormiańskokatolicki	Bozommar	patriarchalny	ormiańska	451	1195	Nerses Bedros XIX
Kościół maronicki	Bekerke	patriarchalny	antiocheńska	—	1182	Béchara Boutros Raï
Kościół syryjskokatolicki	Bejrut	patriarchalny	antiocheńska	451	XVIII wiek	Ignacy Józef III Younan
Kościół syromalabarski (katolicki)	Ernakulum	patriarchalny	asyryjska	431	1599	George Alencherry
Kościół etiopskokatolicki	Adis Abeba	metropolitalny	aleksandryjska	451	1445	Berhaneyesus Demerew Souraphiel
Kościół syromalankarski (katolicki)	Trivandrum	większy arcybiskupi	antiocheńska	451	1932	Baselios Cleemis Thottunkal

⁴¹ Port. L. Arangassery, *A handbook on Catholic Eastern churches*, Changanassery 1999; K. Bharanikulangara, *Particular law of the Eastern Catholic Churches*, New York 1996.

Każdy Kościół unicki należy do jednej z pięciu wielkich tradycji liturgicznych. Kościoły te stanowią pomost pomiędzy braćmi odłączonymi a papieżem, ukazując możliwość wielkiego pluralizmu Kościoła w ramach jedności. Mimo podnoszącej się czasem krytyki tzw. uniatyzmu Kościół katolicki nie wypracował w praktyce lepszego rozwiązania powrotu do jedności z Kościołem wspólnot, które się od niego odłączyły na skutek różnorodnych uwarunkowań historycznych i kulturowych. Mimo pojawiającej się tu i ówdzie krytyki Kościoły unickie odgrywają wielką rolę w rozwoju ekumenizmu⁴².

8. Wspólne elementy piękna pluralizmu chrześcijaństwa orientalnego

Badacze od dawna zastanawiali się, co powodowało na terenie Bliskiego Wschodu tak trwałą wewnątrzwspólnotową łączność podzielonych chrześcijan ze swoimi Kościołami i hierarchią.

Pierwszym elementem jest rola patriarchy i „nacji” danego Kościoła. Według analiz historyczno-socjologicznych paradoksalnie u podstaw tego zjawiska leżała muzułmańska koncepcja państwa i religii, która „udzieliła się” również chrześcijanom. Mianowicie po arabskim podboju Syrii różne Kościoły zostały włączone do społeczeństwa muzułmańskiego. Islam rozwijając ideę ummy budował więzy religijne, niszcząc w dużej mierze poczucie przynależności narodowej. Dla islamu bowiem religia oznacza głównie więzy społeczne według schematu: kto znajduje się poza religią, znajduje się poza społeczeństwem. Ta rygorystycznie teokratyczna koncepcja społeczeństwa muzułmańskiego, spowodowała, że również chrześcijanie wypracowali podobny model identyfikacji, gromadząc się wokół swoich przywódców religijnych. Każdy Kościół wytworzył

⁴² Por. P. Pallath, *Catholic Eastern Churches: Heritage and Identity*, Rome 1994; R. M. Haddad, *A response to Rev. David M. Petras' "The ecumenical status of the Eastern Catholic Churches"*, "The Greek Orthodox Theological Review" 37 (1992), s. 383–391.

własną tożsamość i tradycję, której zazdrośnie strzegł, posiadał swe go przywódcę – patriarchę i w ten sposób tworzył swoistą „nację”. Owe „nacje” – często powiązane z elementem narodowym – nosiły nazwę odpowiednio: maronitów, melkitów, melkitów katolików, jakobitów, syryjskich katolików, Chaldejczyków itd. Rzecz jasna obecnie, w dobie ekumenizmu, wiele silnie eksponowanych dawniej różnic zaczyna zanikać; mówi się raczej o różnorodności tradycji i kultury w obrębie jednego chrześcijaństwa⁴³.

Drugim wspólnym elementem piękna wszystkich Kościołów orientalnych jest klasztor. Monaster stał się symbolem ortodoksji (mimo że była ona różnie rozumiana!), centrum kultury, kontynuacją, czyli ciągle zaktualizowaną historią, wyznacznikiem nacji („narodu”). Pielęgnował i rozwijał naukę, kult, rzemiosło, rolnictwo, edukację. Był zawsze centrum kulturowym i politycznym, najbardziej skutecznym i strategicznym miejscem obrony przed prześladowaniami.

*

Kościół orientalny ze względu na swe apostołskie pochodzenie i tradycję posiadają duże znaczenie historyczne i prawne dla całego Kościoła. W tych aspektach wniosły one wiele uporządkowania, czyli harmonii, która przecież jest wyznacznikiem klasycznego piękna. Orientalni chrześcijanie wywarli poważny wpływ na kształtowanie się nie tylko poszczególnych Kościołów lokalnych, ale również Kościoła powszechnego. Rozpatrując pod względem historycznym znaczenie patriarchatów wschodnich, pragnę zaakcentować odniesienie do tradycji pierwszego tysiąclecia chrześcijaństwa oraz niezatarte piętno różnych ojców Kościoła, w tym dziedzictwa „patrologia orientalis”. Poznając realia, z którymi borykało się wschodnie chrześcijaństwo, można znaleźć wiele inspiracji do poznawania i rozwiązywania wielu współczesnych problemów Kościoła.

Zakres wiedzy o chrześcijaństwie orientalnym rozszerzył się znacznie dzięki badaniom z ostatnich lat. Ten fenomen jest badany

⁴³ Por. K. Kościelniak, *Les chrétiens au Liban au XXe siècle. Les changements statistiques*, „Folia Orientalia” 39 (2003), s. 187–191.

przez liczne dyscypliny nauki: języki orientalne, literaturę, paleografię, naukę o rękopisach, chronologię, historię Kościoła, statystykę kościelną, historię dogmatów, liturgię, prawo kanoniczne, historię sztuki, dzieje muzyki wschodniej.

W ciągu wieków, zwłaszcza w naszych czasach, przedstawiciele Kościołów orientalnych wielokrotnie podkreślali, że wyznają tę samą wiarę, co cały Kościół, ale posługując się nieco innym językiem teologicznym. Sprawdzenie tych deklaracji wykracza poza niniejsze studium.

Piękno Kościołów orientalnych jako twórczy wkład w chrześcijaństwo – tworzenie nowych przestrzeni ewangelizacyjnych

<p>Asyryjski Kościół Wschodu ܩܘܪܕܝܢܐ ܕܩܘܪܕܝܢܐ (nestoriański)</p>	<ul style="list-style-type: none"> – wkład misyjny na olbrzymich terenach Azji Środkowej i Dalekiego Wschodu – w średniowieczu patriarcha nestriański posiadał wpływ na obszarach wielokrotnie większych niż te, którymi władał papież – propagowanie w całej Azji języka syriackiego (formy aramejskiego bliskiej językowi nauczania Jezusa)
<p>Syryjski Kościół Ortodoksyjny Antiochii ܩܘܪܕܝܢܐ ܕܩܘܪܕܝܢܐ ܕܩܘܪܕܝܢܐ (monofizycki)</p>	<ul style="list-style-type: none"> – zachowanie najbardziej pierwotnej liturgii chrześcijańskiej (bliskiej judeo-chrześcijańskiej) – zachowanie w liturgii języka syriackiego (formy aramejskiego, bliskiej językowi nauczania Jezusa) – dokonanie tłumaczeń na język arabski klasycznych dzieł nauki greckiej i syriackiej;

<p>Koptyjski Kościół Ortodoksyjny Aleksandrii الكنيسة القبطية الأرثوذكسية (monofizycki)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - praktykowanie odrębnych, niezwykle oryginalnych tradycji, np. niektórych obrzędów żydowskich (obrzezanie chłopców, święcenie szabatu, zasada koszerności) - tatuowanie nowo ochrzczonego znakiem krzyża - przywiązywanie wielkiej wagi do praktyk postnych (210 dni w roku) - szybka akulturacja ze środowiskiem arabskim;
<p>Etiopski Kościół Ortodoksyjny Tawahedo የኢትዮጵያ ለርቶዶክስ ተዋሕዶ ቤተ ክርስቲያን (monofizycki)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - wierność nauce Chrystusa w środowisku odizolowanym przez świat islamu; - praktykowanie odrębnych, niezwykle oryginalnych tradycji - najsurowsza obowiązująca mnichów praktyka postna (286 dni rocznie) - oryginalna interpretacja kapłaństwa jako dopełnienia chrztu i bierzmowania
<p>Apostolski Kościół Ormiański Հայ Արաքելական Եկեղեցի</p>	<ul style="list-style-type: none"> - twórca i animator kultury narodowej - siła jednocząca Ormian, centrum oporu i walki o wyzwolenie narodowe i religijne w różnych kontekstach dziejowych: rozproszenia, prześladowania, ateizacji, a nawet planowego ludobójstwa - oryginalny system zarządzania Kościołem poprzez czterech patriarchów
<p>Malankarski Kościół Ortodoksyjny മലങ്കര ഓർത്തഡോക്സ് സുറിയാനി സഭ</p>	<ul style="list-style-type: none"> - zmaganie o zachowanie odtworzenie korzeni orientalnych - troska o akulturację chrześcijaństwa w rodzimym środowisku

Na zakończenie chciałbym odwołać się do słów Dumitru Staniłóae (1903–1993), jednego z najwybitniejszych teologów chrześcijańskich z drugiej połowie XX wieku. Autor ten określił Kościół mianem „Laboratorium Zmartwychwstania”.

Wydaje się, że to określenie pasuje również do natury Kościołów orientalnych. Rzeczywiście jest to niezwykle „laboratorium”. Jak wiele

pojawia się w nim tajemniczych fenomenów, napięć i przenikających się różnorodności, ile nawarstwionych historii, ile zastanawiających miejsc, w których zamieszkuje i objawia się Bóg. Każdy, kto odważy się choć raz wkroczyć w ten zawiły labirynt, jeśli choć raz zapragnie poszerzyć swoje horyzonty, myśląc w liczbie mnogiej, to znaczy gdy znacznie mówić o „Kościołach wschodnich”, łatwo dozna zawrotu głowy. Czy piękno wymusza bezwzględłą harmonię? Czy mówiąc o pięknie, musimy zawsze łączyć w jednorodną całość taką różnorodność, którą zwykło się określać za Vittorio Peri „orientalis varietas”? A przecież w tych poszczególnych Kościołach, choć nie zawsze pozostają one w pełnej łączności z papieżem i Kościołem rzymskim, rozbrzmiewa i uobecnia się Słowo Ojca. Czy nie nazbyt szybko zapominamy o tym, co świetnie ujął Jan Paweł II w Liście apostolskim *Oriente Lumen*, że „czcigodna tradycja Kościołów Wschodnich stanowi integralną część dziedzictwa Kościoła Chrystusowego?” (1)⁴⁴.

Na skutek herezji, schizm i ludzkich słabości nie zawsze jest rzeczą łatwą dotarcie do jedynej słusznej wizji, do wyważonych sądów w kwestii tradycji Kościołów wschodnich, a jednak „katolicy powinni przede wszystkim ją poznawać, by móc się nią karmić i przyczyniać się – każdy na miarę swoich sił – do budowania jedności” (tamże). Poznanie trzeba jednak od czegoś zaczynać. Rzetelna wiedza na ten temat, czyli informacja prowadzi do zainteresowania, a być może rozmiłowania. Wierzę, iż wielką rolę w takim wstępnym – albo dla niektórych już w zaawansowanym rozeznaniu – i ewentualnym rozmiłowaniu się w pięknie tradycji Kościołów wschodnich spełnia nasza publikacja. Nie darmo w końcu stare przysłowie mówi: „ex oriente lux!”

⁴⁴ Por. M. Bielawski, *Przedmowa: Laboratorium Zmartwychwstania*, [w:] R. G. Robertson, *Chrześcijańskie Kościoły Wschodnie*, Bydgoszcz 1998, s. 13–14.